

Obraz *Zesłanie Ducha Świętego* z ołtarza głównego kościół św. Brygidy w Gdańsku.

Komunikat¹

W pierwszych miesiącach 2008 r. funkcjonariusze wydziału dochodzeniowo-śledczego Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku zarekwirowali z prywatnego mieszkania w Trójmieście obraz *Zesłanie Ducha Świętego*, pochodzący z kościoła św. Brygidy w Gdańsku (il. 1) i znajdujący się na liście dzieł zaginionych, prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Wcześniej osoba przechowująca dzieło zaoferowała jego sprzedaż Muzeum Narodowemu w Gdańsku. Malowidło zatrzymano, aby ustalić, w jaki sposób znalazło się ono w posiadaniu oferenta, oraz zweryfikować jego autentyczność. Autorstwo przypisano wstępnie Hermannowi Hanowi lub jednemu z jego uczniów².

Pomimo licznych uszkodzeń, widocznych gołym okiem oraz opisanych przez Dariusza Markowskiego w niepublikowanym opracowaniu³, a także wcześniejszych, niefachowych zabiegów zabezpieczających należy stwierdzić, iż omawiany obraz jest istotnie dziełem wysokiej klasy, oryginalnym, godnym poświęcenia mu szczególnej uwagi. Wspomniane zniszczenia świadczą zresztą o jego autentyczności: można tu wskazać na podkreślony przez profesora Markowskiego stan podłoża drewnianego, które niszczało przez długi czas, czy też na ślady farby klejowej na odwrociu, które znalazły się tam zapewne na skutek malowania ścian kościoła, kiedy obraz zainstalowany był nieruchomo w ołtarzu⁴.

Wybitna jakość malowidła nie znajduje odzwierciedlenia w literaturze, w której pozostało ono niemal zupełnie niezauważone – zapewne na skutek długoletniego, stosunkowo wysokiego umieszczenia w ołtarzu (widocznego na fotografii z około 1940 r., il. 2) oraz ciemnej powierzchni, powstałej w efekcie zastosowania ochronnej impregnacji woskowo-żywicznej. O obrazie wspominali jedynie monografista świątyni Richard Stachnik (krótka wzmianka)⁵ oraz

¹ Niniejszy komunikat zaprezentowany został na konferencji poświęconej Hermanowi Hanowi i nowożytnemu malarstwu w Prusach Królewskich, która odbyła się we wrześniu 2008 r. w Pelplinie, a zorganizowana została przez tamtejsze Muzeum Diecezjalne. Materiały z sesji nie ukazały się dotąd drukiem.

² Grażyna Antoniewicz, *Herman Han pod kluczem*, „Polska – Dziennik Bałtycki” 12–13.04.2008, s. 3.

³ Dariusz Markowski, *Opinia dotycząca obrazu malowanego na desce „Zesłanie Ducha Świętego”*, Bydgoszcz 2008 [maszynopis udostępniony uprzejmie przez autora].

⁴ *Ibidem*, s. nlb.

⁵ Richard Stachnik, *St. Brigitten Danzig. Geschichte des Brigittinenklosters und der St. Brigittenkirche in Danzig*, Danzig 1940, s. 72.

Il. 1. Isaac van den Blocke, *Zesłanie Ducha Świętego*, obraz ze środkowej kondygnacji ołtarza głównego kościoła św. Brygidy w Gdańsku, około 1615, stan obecny

Il. 2. Ołtarz główny kościoła św. Brygidy w Gdańsku z widocznym w środkowej kondygnacji obrazem Isaaca van den Blocke, *Zesłanie Ducha Świętego*, zdjęcie archiwalne, około 1940 r., repr. Drost, Swoboda, *Kunstdenkmäler der Stadt Danzig*, Bd. 5, *St. Trinitatis, St. Peter und Paul, St. Bartholomäi, St. Barbara, St. Elisabeth, Hl. Geist, Engl. Kapelle, St. Brigitten*, Stuttgart 1972, il. 149

Willi Drost i Franz Swoboda, autorzy sporządzonego podczas drugiej wojny światowej, lecz wydanego później inwentarza zabytkowych budowli sakralnych Gdańska. W swoim opracowaniu badacze odnotowali, że „w centrum [środkowej kondygnacji ołtarza znajduje się] słaby w opracowaniu obraz *Zesłanie Ducha Świętego* (ok. 1700)”⁶. Ze stwierdzeniem tym obecnie – po bliskim

⁶ Willi Drost, Franz Swoboda, *Kunstdenkmäler der Stadt Danzig*, Bd. 5, *St. Trinitatis, St. Peter und Paul, St. Bartholomäi, St. Barbara, St. Elisabeth, Hl. Geist, Engl. Kapelle, St. Brigitten*,

zapoznaniu się z obrazem – zgodzić się nie można: malowidło nie jest bowiem niskiej klasy, nie powstało też we wskazanym okresie. Drost i Swoboda mogli zostać – jak już wspomniano – wprowadzeni w błąd zarówno słabą czytelnością obrazu, jak i synkretyczną konstrukcją głównego ołtarza, który powstał w zasadniczej części na początku XVIII w., lecz zawierał także elementy wykonane wcześniej i później (uszaki dolne z około 1650 r., uszaki górne z około 1770 r., obraz Hermana Hana w retabulum z około 1615 r.)⁷. Został on prawdopodobnie przebudowany w połowie XIX w. w związku z pracami po kasacie klasztoru i utworzeniem przy kościele parafii⁸.

Na datę powstania omawianego dzieła wskazują dane techniczne. Obraz wykonano na podłożu drewnianym, przy użyciu techniki temperowej z lasurkami olejnymi, co jest charakterystyczne raczej dla XVI stulecia. Około 1700 r. stosowano już powszechnie technikę czysto olejną na podłożu płóciennym. Trudno jednoznacznie stwierdzić, skąd malowidło trafiło do ołtarza na przełomie XVII i XVIII w. (zostało wówczas przycięte od góry do wykroju prześwietu ołtarzowego); być może znajdowało się już wcześniej w tej samej świątyni. Jeśli było tak w istocie, to można by wskazać na jego fundację na początku XVII w. (w 1600 r. – początek odbudowy kościoła po zniszczeniach wojennych, natomiast w latach 1612–1617 – odnowienie i wyposażenie wnętrza)⁹. Technika, w której wykonano obraz, na pewno miała jeszcze zastosowanie w pierwszych dwóch dekadach XVII stulecia – retabulowy obraz Hana także namalowany został na desce¹⁰.

Szukając gdańskiego wykonawcy malowidła powstałego około 1610 r., należy zwrócić uwagę na cechy formalne dzieła, omówione już częściowo w wymienionym opracowaniu profesora Markowskiego: dobry rysunek i kompozycję, zdecydowany, biegly modelunek szat i karnacji, a jednocześnie – wynikające z dawniejszej tradycji i wymuszone temperową techniką – twardość i linearyzm form oraz chłód i kontrastowość barw, słabo dziś czytelne spod warstwy impregnacji¹¹. Cechy te są mało typowe dla miękkiej, raczej cieplej kolorystycznie

Stuttgart 1972 [*Bau- und Kunstdenkmäler des deutschen Ostens*, Reihe A., Bd. 5], s. 189, il. 149 [ołtarz główny].

⁷ Drost i Swoboda, sugerując się zapewne najpóźniejszymi elementami ołtarza (którego synkretyczny charakter zauważyli), datowali jego konstrukcję na lata 1770–1775 lub ten czas i połowę XVII w., zaś malowidło *Alegorię Kościoła* z retabulum – na lata 1610–1620, zob. Drost, Swoboda, *Kunstdenkmäler der Stadt Danzig...*, s. 189. Na temat czasu powstania obrazu zob. też Janusz St.[aniśław] Pasierb, *Malarz gdański Herman Han*, Warszawa 1974, s. 186. Autor monografii powiązał stworzenie dzieła z odnowieniem i wyposażeniem wnętrza kościoła przez opatkę Catharinę Engelsdorff (1612–1617).

⁸ Gruntowna renowacja została przeprowadzona w latach 1848–1850, zob. Stachnik, *St. Brigitten Danzig...*, s. 72; Drost, Swoboda, *Kunstdenkmäler der Stadt Danzig...*, s. 186.

⁹ Por. przyp. 6; Stachnik, *St. Brigitten Danzig...*, s. 50–54, tu zwłaszcza s. 54 (wystrój ołtarzy uzupełniono w latach 1616–1617).

¹⁰ Pasierb, *Malarz gdański...*, s. 281, nr 54.

¹¹ Markowski, *Opinia dotycząca obrazu...*, s. nlb.

twórczości obrazowej Hana. Charakteryzują się nimi jednak prace malarskie, miniatorskie i rysunkowe najlepszego około 1600 r. artyście w Gdańsku, Antona Möllera Starszego (ok. 1563–1611) oraz czerpiącego z jego dorobku malarza Isaaca van den Blocke (przed 1589 – po 1624). We fragmentach malowideł obu twórców występuje ponadto fakturalność (impastowość), którą odnaleźć można także w omawianym dziele. Brak wyraźnego podrysowania pod warstwą malarską w *Zesłaniu Ducha Świętego*, stwierdzony przez profesora Markowskiego¹², również pasuje do twórczości obu artystów – wykonywali oni liczne rysunki i miniatury, które uznawali za samodzielne dzieła sztuki, nie zaś za szkice służące do przygotowania kompozycji malarskich, na wzór tradycji włoskiej. Należy jednak zauważyć, iż tak rozdzielne traktowanie sztuki rysunkowej i malarskiej nie było na terenie Europy Północnej odosobnione, właściwie zdarzało się często¹³.

O autorstwie omawianego obrazu świadczyć mogą porównania z sygnowanymi pracami obu mistrzów. Poza wymienionymi wyżej wspólnymi cechami formalnymi malowidło łączy z twórczością Möllera i Isaaca van den Blocke podobna ekspresja gestu oraz wyraziste, charakterystyczne fizjonomie. Podczas gdy Möller przejawiał większą skłonność do malarskiej syntezy, prowadząc swój pędzel stosunkowo szeroko, van den Blocke koncentrował się bardziej na szczegółach. Owo większe dążenie do drobiazgowości widoczne jest u niego zwłaszcza w detalach architektury, w twarzach postaci czy w sposobie kształtowania szat bardziej wąsko prowadzonymi fałdami. Cechy te były szczególnie dobrze czytelne na sygnowanym, zaginionym malowidle *Alegoria wielkodusznej władzy (Juliusz Cezar nakazujący spalenie listów Pompejusza, 1611 r.)*, znajdującym się w Zimowej Sali Rady Ratusza Głównego Miasta w Gdańsku (il. 3)¹⁴, i z pewnością stanowią też wyróżnik omawianego dzieła. Jako że Möller zmarł w 1611 r., a powtórne wyposażenie kościoła św. Brygidy rozpoczęło się dopiero w roku następnym, namalowanie obrazu *Zesłanie Ducha Świętego* przez Isaaca van den Blocke byłoby bardziej prawdopodobne również pod względem czysto historycznym.

Odnalezione niedawno, niewątpliwie pochodzące z ołtarza głównego kościoła św. Brygidy w Gdańsku i na nowo przeanalizowane malowidło jawi się zatem jako bardzo cenny przyczynek do znajomości niezbyt dobrze rozpoznanej twórczości malarskiej Isaaca van den Blocke i szerzej – do całej historii gdańskiej sztuki. Można też mieć nadzieję, że to zabytkowe dzieło ujawni cały swój blask

¹² *Ibidem*, s. nlb.

¹³ Na temat Isaaca van den Blocke, Möllera i poruszanych tu zagadnień zob. Jacek Tylicki, *Rysunek gdański ostatniej ćwierci XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Toruń 2005, s. 137–141, 177–212 i *passim*.

¹⁴ Obraz ten, stanowiący jedno z cyklu pięciu przedstawień malarskich, propagujących ideę dobrych rządów, reprodukowany jest w publikacji zob. Katarzyna Cieslak, *Między Rzymem, Wittenbergą a Genewą. Sztuka Gdańska jako miasta podzielonego wyznaniowo*, Wrocław 2000, il. 116 (tam błędna informacja, iż jest on jedynym zachowanym dziełem z tego zespołu).

dopiero po pieczołowicie i profesjonalnie przeprowadzonej interwencji restauratorskiej – o ile do niej dojdzie, ponieważ zostało ono zwrócone prywatnemu właścicielowi¹⁵.

Obraz
Zesłanie
Ducha
Świętego...

Il. 3. Isaac van den Blocke, *Alegoria wielkodusznej władzy*, 1611, dawniej Zimowa Sala Rady Ratusza Głównego Miasta w Gdańsku, fot. archiwalna z Bildarchiv Herder-Institut e.V., Marburg/Lahn, Inv.-Nr. 116508

The Pentecost Painting from the Former High Altar in St. Bridget's Church in Gdańsk

In 2008, a private owner from Gdańsk offered for sale to the Gdańsk National Museum a picture that had been regarded as lost since 1945 and listed as such by Poland's Ministry of Culture. Shortly afterwards, the police confiscated the painting from this person in order to determine its authenticity as well as the manner in which the work of art from a public ecclesiastical edifice had ended in private hands; later it was returned to the owner.

At the same time, an attempt was made to attribute *The Pentecost*, once exhibited in the second storey of the high altar in St. Bridget's Roman Catholic church in Gdańsk, to one of the most important local masters: Herman Han (1580–1627/28) – or one of his followers. The only more extensive mention in literature qualifies the picture, on the other hand, as a much later one (c. 1700) and mediocre in quality. The latter opinion, caused perhaps by the limited visibility of the panel formerly placed high in the

¹⁵ Informacja ustna przekazana przez pana Dyrektora Wojciecha Bonisławskiego z Muzeum Narodowego w Gdańsku w trakcie dyskusji po prezentacji referatów na sesji naukowej w Pelplinie w 2008 r., zob. przyp. 1.

Jacek Tylicki

early-18th-century altar (reconstructed in mid-19th century), and probably darkened on the surface, must be completely rejected. In spite of its rather poor current condition, the picture displays expert painterly handling and formal traits dating it – as does the mixed tempera/oil technique – indeed back to the early 17th century. It was not executed by Han, however: the oeuvre of this artist displays much softer brushworks and warmer colours. The details of the discussed pictorial composition allow to attribute it rather to another prominent local master of the period: Isaac van den Blocke (before 1589 – after 1624), whose signed *Amnesty* from the Main Town City Hall in Gdańsk (1611), now lost, showed close affinities with the painting in question. Historical circumstances, namely the refurbishing of St. Bridget's church in 1612–1617, could well point to the time of the execution of *The Pentecost*, later probably transferred to the newer altar in the same church.